

Вовк С.О.

Громадянська війна як кризова модель розвитку політичного конфлікту

Уявлення про динамічний процес громадянської війни як проєкції суспільно-політичного простору і соціального часу в статті представлені у вигляді кризової моделі розвитку політичного конфлікту. Ця модель дозволяє визначити можливий сценарій розгортання збройної боротьби між претендентами за владу.

Ключові слова: громадянська війна, модель конфлікту, кризова модель розвитку політичного конфлікту.

Представления о динамическом процессе гражданской войны как проекции общественно-политического пространства и социального времени в статье представлены в виде кризисной модели развития

политического конфликта. Данная модель позволяет определить возможный сценарий развития вооруженной борьбы между претендентами за власть.

Ключевые слова: гражданская война, модель конфликта, кризисная модель развития политического конфликта.

Idea of dynamic process of civil war as projections of social and political space and social time in article are presented in the form of crisis model of a political conflict development. This model allows to define the possible scenario of armed struggle expansion between applicants for the power.

Key words: civil war, conflict model, crisis model of a political conflict development.

УДК 355.426

Вовк С.О.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та
правознавства
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

Глобалізація політичних процесів і ускладнення політичної дійсності внаслідок створення людиною нових її форм призводить до необхідності спрощення і формалізації явищ і процесів оточуючого нас світу. Найчастіше кількість факторів, що стосуються досліджуваної проблеми, є досить великою, і з метою спрощення ситуації застосовується зменшення їхньої кількості, що є можливим завдяки використанню ідеалізованого образу ситуації – її моделі. Моделювання відіграє провідну роль у вивченні та аналізі політичних конфліктів.

Теорія конфлікту дозволяє визначити ретроспекцію підходів до побудови окремих моделей конфлікту як відображення цього соціального явища: структурно-функціоналістська модель (Т. Парсон), статистична та динамічна моделі (К. Боулдінг), математичні моделі (Ф. Ланчестер, Л. Сааті Томас) тощо. Серед сучасних дослідників до проблеми моделювання конфлікту звертаються О. Овчиннікова, М. Прудський, М. Ляховец, О. Загребельний.

Дослідження громадянської війни як збройної боротьби за реалізацію політичного інтересу, за політичне панування владою між тієї чи іншої соціальної групи, класу, верстви населення як моделі розвитку політичного конфлікту необхідно для оцінки та прогнозування її перебігу та наслідків. Модель може використовуватися для створення формалізованого уявлення щодо громадянської війни як проєкції суспільно-політичного простору і соціального часу, що відображає специфіку стратегії суб'єктів збройної боротьби за владу.

Спираючись на визначення моделі як «...певної уявної або матеріально реалізованої системи, яка, відтворюючи або відображаючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт» [1, с. 19], модель конфлікту можна визначити як описану на якій-небудь формалізованій мові систему, яка відображає ті чи інші характеристики конфлікту і складена з метою його вивчення.

Розвиток конфлікту – це відображення конфліктної взаємодії суб'єктів, що характеризується різним ступенем прояву протиріч у меті, цінностях і методах. Тенденції розвитку відображаються в динаміці і еволюції конфлікту. Відповідно, модель розвитку конфлікту повинна відображати суттєві моменти процесу розвитку конфлікту від його виникнення і до його вирішення та особливості конфліктної взаємодії. Останнє являє собою «...основний зміст процесу конфлікту» [2, с. 138].

Оскільки громадянська війна є динамічним процесом, який проходить скрізь певні етапи під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, то її динамічний зміст необхідно розглядати, враховуючи структурні відносини в певний момент часу, коли суб'єкти громадянської війни можуть знаходитися в активному, пасивному або нейтральному стані. Зауважимо, що до суб'єктів громадянської війни відносяться: держава; соціальний клас; національно-визвольні сили; національні неурядові організації, групи підтримки та тиску під керівництвом харизматичних суспільно-політичних діячів; тіньові та кримінальні елементи соціальної структури суспільства; збройні сили протидержавних сторін, збройні формування, нерегулярні загони повстанців та приватні воєнні / воєнізовані кампанії; окремі учасники збройного протистояння, політичні, державні та воєнні діячі; міжнародні організації та іноземні держави.

Розвиток громадянської війни відображає декілька стадій. На першій стадії на рівні суспільства простежуються основні ознаки напруги: в широких колах населення розповсюджуються незадоволеність станом справ у різних сферах діяльності й існуючим порядком; поступово втрачається довіра до влади, зникає почуття безпеки, розповсюджуються песимістичні оцінки майбутнього, масового психічного незадоволення, емоційного сплеску; спостерігається міграція в інші райони; відбуваються стихійні і організовані мітинги, демонстрації, страйки.

Майбутні супротивники, суб'єкти майбутнього збройного протистояння на цій стадії усвідомлюють, що задоволення його соціальних інтересів в умовах даного суспільства неможливо або знаходиться під загрозою. Як правило, на цій стадії внутрішнє життя суспільства відносно стабільне, але в суспільній думці з'являються ідеї «зміни суспільного ладу». Поступово збільшується глибина міжгрупових протиріч, що накопичилися до цього часу в суспільстві. Владні структури здійснюють дії, які викликають загальне невдоволення та загострюють соціальну напругу (наприклад, введення надзвичайного стану, неправомірне або надмірне використання силових методів та засобів).

Майбутні суб'єкти громадянської війни накопичують «критичну масу» конфліктогенів, які підтримують негативний емоційний фон. Більш того, на цій стадії зростає кількість радикально налаштованих представників тих чи інших політичних сил та соціальних груп. Зростає рівень використання пропаганди та дезінформації.

На цій стадії суспільство доходить до межі, за якою суспільна напруга стає своєрідною гримучою сумішшю, яка здатна вибухнути за наявності певних соціальних детонаторів. Спостерігається криза політичної системи, а саме відбувається «свідоме чи несвідоме порушення політичного порядку акторами політичної системи» [3, с. 188]. До кризових характеристик цього стану суспільства можна віднести руйнування існуючих структур, статусів, ролей та інститутів, швидкоплинні зміни, обмеження термінів для прийняття рішень та обмеження прогнозного потенціалу суб'єктів.

Зародження громадянської війни в Іспанії бере початок із перемоги на міських виборах у 1931 р. республіканської партії. Це стало поштовхом до зречення від престолу Альфонса XIII, який покинув Іспанію. Встановлення республіканського устрою починається з розгулу лівих сил (страйки, захоплення заводів, погроми храмів, убивства заможних і духовних осіб). Спроби навести порядок у державі ліва преса називає «вистрілами в народ». На виборах 1936 р. правоконсервативні сили хоча і отримали перемогу, але не змогли її утримати, оскільки ліві сили безпідставно оголосили недійсними результати по деяким областям.

Чиняться безчинства з боку лівих сил: спалюються храми, застосовується зброя щодо цивільного населення. За кілька місяців кількість жертв обчислюється тисячами. У відповідь патріотична налаштована молодь об'єднується в організації фашистського спрямування (наприклад, «Фаланга»), спостерігається активність карлістів в Каталонії, Країні Басків та Наварі. З огляду на загальну ситуацію в державі Ф. Франко пише листа до уряду, в якому описує загрозу. Відповіддю став адміністративний тиск і звинувачення в невдяч-

ності. Генерал зробив свої висновки, пов'язані з готовністю до боротьби з існуючим ладом.

Передконфліктна стадія громадянської війни в Лівані стала відображенням невдоволення мусульманського населення збільшенням привілеїв для християн-маронітів. Привілейований стан останніх забезпечувався так званою системою конфесіоналізму, яка передбачала обов'язкову участь релігійних общин у вирішенні не тільки релігійних питань, а й в управлінні державою, розподілі державних посад між окремими релігійними общинами.

Арабо-ізраїльський конфлікт призвів до формування на території Лівану баз палестинських бойовиків, які із часом фактично утворили «державу в державі». З огляду на цю ситуацію мусульманські сили вирішили скористатися великою кількістю палестинських бойовиків на території держави для перерозподілу впливу в державній системі на користь мусульманської общини. Додатковим фактором, що спонукав до дії мусульманські сили, стали слабкість ліванської армії та створення загонів самооборони (міліції) із сумнівним правовим статусом, які приймали активну участь у збройних протистояннях з палестинськими бойовиками і одночасно стояли на сторожі збереження конфесіональної системи.

Імпульсом, детонатором переходу до конфліктної стадії є безпосередньо привід. Останній може бути «будь-якою необдуманною або заздалегідь провокаційною заявою політиків, національних лідерів, представників церкви, подією, навіть плітками» [4, с. 26].

У громадянській війні в Іспанії імпульсом стала погроза смертю на адресу Х. Кальво-Сотело, лідера монархістів з боку Д. Ібаннурі, депутату від комуністів. Серед ночі люди в поліцейській формі розстріляли Х. Кальво-Сотело у власній квартирі. Іспанські військові перестали визнавати владу законною.

У Лівані імпульсом для переходу до конфліктної стадії стало, по-перше, закріплення за мароніською общиною найвищої посади в державі – президента республіки з досить широкими повноваженнями; по-друге, безпосереднім детонатором став напад 13 квітня 1975 р. у Бейруті загонів самооборони на автобус із палестинцями, з яких 26 осіб загинули.

Конфліктна стадія починається відкритим протистоянням із застосуванням зброї. Стадія частіше починається в той момент, коли діючі в суспільстві сили досягають такого стану, за якого реалізація інтересів однією з конфліктуючих сторін виключає можливість досягнення своїх цілей іншою стороною.

Під час конфліктної стадії психічно та емоційно невірні, харизматичні, темпераментні лідери здатні до провокацій, загострення протиріч і розбіжностей, не здатні адекватно сприймати кри-

зову ситуацію і, відповідно, приймати оптимальні рішення, що призводить до ескалації.

Конфліктуючі сторони в громадянській війні сприймають одна одну як загрозу свого сценарію розвитку суспільств, інститутів, культури, цінностей і самосвідомості. Це почуття екзистенціальної загрози приводить до посилення агресії, створюючи порочне коло насилля. Насилля стає виразом політичного конфлікту, в який втягується все населення країни незалежно від соціальної, класової, етнічної, релігійної приналежності його представників.

Протиборчі сторони переходять до насильницьких засобів боротьби, починаючи, як правило, з поодиноких бойових зіткнень й доводячи масштаб бойових дій до меж території всієї країни. Взаємодія конфліктних сторін під час громадянської війни відбувається у вигляді збройної боротьби, яка становиться вирішальним засобом досягнення поставлених політичних цілей. Основними формами збройного насилля стають повстання, партизанських рух, фронтальні регулярні бойові дії.

Застосування насилля політичними супротивниками під час громадянської війни позначає порушення певного балансу сил, цілісності єдиного політико-правового простору. Неможливо визначити ініціатора цього початку, як і масштабів його застосування, надати вичерпної відповіді питання, чому діти однієї матері опиняються по різні сторони збройної боротьби. Соціальний психоз суспільства на ґрунті краху цілісного явлення про світ і першості фізіологічних потреб проявляється найбільше саме в громадянській війні.

Конфліктна стадія громадянської війни в Іспанії починається з повстання військових, яких підтримали карлісти, які мали підпільну армію підготовлених добровольців.

У Лівані після нападу на автобус у Бейруті починаються збройні зіткнення між формуваннями правохристиянських сил і загонами національно-патріотичних сил.

Протиборчі конфліктуючі сили на цій стадії громадянської війни прагнуть практично реалізувати свої інтереси, захопити або / та утримати владу. Починається процес втягування в збройне протистояння все більше суб'єктів громадянської війни, розростається коло безпосередніх учасників.

На цій стадії відбувається структурна деформація, зміна системних особливостей, зміна напрямку розвитку системи, який не відповідає початковому. Цей стан суспільства відповідає рівню нестабільності в катастрофічних умовах, оскільки йде процес руйнування колишніх форм суспільної організації.

Конфліктна стадія включає в себе фазу формування та розгортання конфлікту та фазу розвитку або ескалації. Під час фази формування та розгортання конфлікту громадяни країни все більше починають себе відчувати в полі політики, намага-

ються розібратися в позиціях протиборчих сторін. Члени суспільства відчувають загрозу своєму мирному існуванню, з'являються ідеї бути готовими до боротьби, навіть, підтримувати радикальні ідеї (спочатку приховано, а потім відкрито). Відбувається консолідація позицій сторін, поділ на «своїх» та «чужих», однак реальні сили супротивників ще до кінця невідомі.

Так, до однієї конфліктуючої сторони на початку військових дій на чолі з Ф. Франко приєднуються не тільки карлісти як традиційні монархісти, а й фашисти, до іншої сторони – анархісти, троцькісти, самостійники. Але остаточного оформлення складу супротивників ще не спостерігається.

До жовтня 1975 р. в Лівані збройні протистояння відбувалися в основному між загонами різних палестинських організацій і міліціями правохристиянських партій «Катаїб», Націонал-ліберальної партії, Орденом маронітських монахів тощо. У жовтні до загонів палестинців доєдналися військові формування мусульманських общин Лівану, Сірійської соціально-націоналістської партії, сунітської партії Мурабітун тощо. На боці кожної з протиборчих сторін приймали участь і добровольці, і найманці з різних країн світу.

На цій фазі відбуваються перші зіткнення між прихильниками та представниками протиборчих сторін, перші політичні вбивства та навіть перші справжні битви, в яких приймає участь сотні та тисячі бійців.

На фазі ескалації загострення суперечностей між протиборчими сторонами досягає максимуму і відбувається мобілізація всіх матеріальних, фінансових, інформаційних, фізичних та психологічних ресурсів. У суспільстві починають діяти такі соціально-психологічні закономірності, як: зменшення комунікації між протиборчими сторонами; збільшення дезінформації щодо стану та політичних позицій протиборчої сторони; закріплення образу ворога та його дегуманізація в очах громадськості; формування орієнтації у свідомості населення на перемогу за рахунок повного знищення протиборчої сторони; закріплення в масовій свідомості негативних стереотипів супротивника. У країні відбувається зміщення емоційного окрасу стану суспільства в бік темного спектру, негативних почуттів, перш за все таких як неприязнь та ненависть.

У цей період громадянської війни в країні збільшуються міграційні потоки. Можна виокремити декілька форм рухливості населення, спричинених внутрішньою війною. Так, однією з форм є евакуаційні переміщення непланового характеру, які викликані загрозою життю мирного населення в зонах бойових дій. Мова йдеться, перш за все, про біженців та переміщених осіб. Другою формою руху населення під час громадянської війни стає еміграція. Внутрішня війна становиться підставою виникнення політичних мотивів переселення

в потенційних мігрантів. Іспанію покинуло більше 600 тис. іспанців

На цій фазі відбуваються активні бойові дії на значній частині території країни. Збільшується ймовірність виникнення гіперінфляції, епідемій, голоду. У суспільстві зростає рівень жорстокості. Особливо остання знаходить свій прояв серед збройних формувань протиборчих сторін (так звана бойова жорстокість). Відносно цивільного населення застосовуються тактика політичного терору, практика націоналізації та / або конфіскації, експропріації власності. Відбувається обмеження свободи: жорстокий контроль за діями населення, введення воєнного (надзвичайного) стану, встановлення диктатури певної соціальної групи. Кожна сторона ставить за мету «перемогу за будь-яку ціну», тобто намагається повністю ліквідувати протиборчу сторону. Свідомо і у великих масштабах застосовується фізичне насилля, знищується жива сила супротивника, матеріальні та інші цінності протиборчої сторони.

Відлік збройного протистояння в Іспанії починається зі виступу в липні 1936 р. проти республіканського уряду військових в Іспанському Марокко і на Канарських островах, захоплення міста Бадахосу і підготовки наступу на Мадрид. Завдяки допомозі інтернаціональних бригад республіканському уряду вдалося зупинити наступ на Мадрид і відстояти столицю. У лютому 1937 р. франкісти займають Малагу і переносять свої зусилля на північні провінції. У березні 1938 р. війська Ф. Франко вступають до Каталонії, де остаточно встановлюють владу в січні 1939 р.

Перебіг цієї фази збройного протистояння в Лівані характеризується знищенням палестинських біженців та їхніх таборів та помстою з боку палестинських бойовиків. Так, за одного вбитого палестинця в Західному Бейруті було вбито 30 християн. Християни, у свою чергу, влаштували різню в Каратині. Таким чином, коло насилля набирає силу під час збройного протистояння: Еденська різня, напад на християнське місто Захле тощо. І вже в збройне протистояння втручаються сирійські сили.

Конфліктуючі сторони використовують як засіб боротьби репресії до своїх супротивників. За підрахунками, кожен п'ятий загиблий іспанець під час війни став жертвою репресій.

На цій фазі може відбуватися втручання іноземних держав у внутрішні справи країни або у вигляді поставок зброї обмеженими партіями, або активної воєнної, фінансової, гуманітарної допомоги одній із протиборчих сторін, або військової прихованої чи відкритої інтервенції, спрямованої проти територіальної цілісності або політичної незалежності країни, що переживає громадянську війну. Останнє виступає як поле зіткнення геополітичних інтересів.

Так, громадянська війна в Іспанії загипнотизувала увесь світ, у протиборчих сторонах різні кра-

їни вбачали саме своїх, тому допомога надходила звідусюди. СРСР допомагає одним, Італія, Німеччина – іншим. У ліванській громадянській війні намагалися реалізувати свої зовнішньополітичні інтереси в цьому регіоні Сирія, Ізраїль та США. Кульмінацією цього процесу стала ізраїльська агресія в Лівані в червні 1982 р.

Остання стадія громадянської війни – завершення. На цій стадії можна виокремити фазу послаблення протистояння між супротивниками та фазу підведення підсумків та оцінка результат. На першій фазі бойові дії відбуваються тільки на обмеженій території, відбувається зачистка території від сторони, що стає переможеною в громадянській війні. Соціально-економічний стан країни стабілізується, загроза вже не стоїть перед більшістю населення країни, але й не зникає зовсім.

Відбувається встановлення державних органів сторони «нової влади» або повернення державних органів «старої влади». Втручання іноземних держав у внутрішні справи держави стають мінімальними, інколи встановлюється позиція очікування, застосовуються здебільшого дипломатичні засоби.

Остання стадія громадянської війни пов'язана зі структуруванням або переструктуруванням політичної системи, перерозподілом владних повноважень, з конкретизуванням правових норм, зміною Конституції як основного закону держави. Відбувається формування нової політичної еліти країни з представників сторони, що перемогла. З боку влади оголошується амністія для представників переможеної сторони, одночасно збільшується міграційних потік із країни з політичних міркувань.

З боку іноземних держав чи міжнародних організацій відбувається згорання програм активної допомоги, починається вивід військ із території країни. Починається процес дипломатичного визнання встановленого режиму іншими країнами та міжнародними організаціями.

27 лютого 1939 р. режим Ф. Франко з тимчасовою столицею Бургосі офіційно визнає Франція і Англія. 1 квітня 1939 р. Ф. Франко оголошує про завершення війни. У той же день його визнають США. Самого Ф. Франко оголосили довічною головою держави. Останній пообіцяв, що після своєї смерті Іспанія знову стане монархією. Фундаментом політичної системи Іспанії стає особиста диктатура Ф. Франко, в руках якого була зосереджена вся повнота законодавчої, виконавчої та судової влади, на державні посади всіх призначав генерал особисто. Як і будь-яка диктатура, нова влада в Іспанії спирається на терор, масові репресії, насилля. Були ліквідовані елементарні демократичні права і свободи громадян, парламент формувалася на корпоративній основі.

Завершення громадянської війни в Лівані пов'язано з бомбардуванням сирійської авіації

в Баабді, вбивством лідера ліванських християн Д. Шамуна, ультиматумом Ж. Сааде атакувати мусульманські райони та підписанням Таїфської угоди.

Мусульмани добилися рівного з християнами представництва в парламенті, а права прем'єр-міністра (суніта) розширено за рахунок обмеження влади президента (мароніта). Тобто відбулася спроба подолати принцип конфесіоналізму. Загони міліції склали зброю і були перетворені на політичні організації. Але внутрішньополітична обстановка в Лівані залишилася ускладненою у зв'язку з відсутністю національного консенсусу й невіршенням проблеми палестинських біженців. Проблема ліванської кризи залишається частиною конфлікту на Близькому Сході.

Отже, громадянська війна виступає як кризова модель розвитку політичного конфлікту.

1. Громадянська війна має певну внутрішню логіку, стадії та фази визначаються не просто якимось проміжками часу, а зумовлені політичними інтересами учасників, інтенсивністю боротьби, рівнем збройного насилля, залученням третіх країн, міжнародними впливом.

2. Конфліктна взаємодія виступає як джерело виникнення «замкнутого кола» насилля в суспільстві. Тобто головним полем взаємодії є силове поле, яке відображає фізичне і психологічне протистояння між суб'єктами громадянської війни. Агресивні дії протидорчих сторін досягають самих глибинних основ суспільного устрою.

3. Вибір стратегії та реалізація тактики взаємодії суб'єктами базуються на антагоністичному протидорстві претендентів, які прагнуть до особистого володіння владою. Протидорчі сторони не зупиняються ні перед чим, використовуючи будь-які засоби для досягнення поставленої мети. Деструктивні та конструктивні зусилля протидорчих сторін

спрямовані на знищення супротивника, дезорганізацію його структур.

4. Основними напрямками розвитку конфлікту є поступове збільшення суб'єктів конфлікту та його посилення за рахунок накопичення досвіду боротьби; збільшення конфліктної активності учасників; непередбачувана зміна характеру дій конфліктних сторін; постійне зростання емоційної напруги серед учасників конфлікту.

5. Стан суспільства характеризується делегітацією структур влади, високим рівнем соціального дискомфорту і зниженням ефективності соціально-політичного контролю.

6. Громадянська війна є фактором, що загрожує цілісності суспільства, конкретним соціальним групам та індивідам.

Окреслена модель дозволяє визначити можливий сценарій перебігу будь-якої громадянської війни, наслідки для держави та системи міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. – Л. : Ленинградское отделение изд-ва «Наука», 1966. – 302 с.
2. Борисов О.С. Конфликтология. Конфликтное взаимодействие : учеб. пособие / О.С. Борисов. – СПб. : СПбГИКиТ, 2015. – 178 с.
3. Сулимин А.Н. Кризис политической системы: Системно-синергетический поход / А.Н. Сулимин. // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 8 (34), Ч. 1. – С. 187–189.
4. Золотарев О.В. Эволюция взглядов на источники вооруженных конфликтов и новые проблемы теории и практики / О.В. Золотарев. // Политические конфликты: от насилия к согласию. – М. : Институт социологии РАН, 1996. – С. 25–36.